

Ravshonbek SAUROV,
Toshkent xalqaro universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: ravshonbek.saurov@gmail.com

F.f.n., dotsent U.Doschanova taqrizi asosida

FRANSUZ FAYLASUFLARINING HOKIMIYATNING BO‘LINISHI PRINSIPI TO‘G‘RISIDAGI FIKR-MULOHAZALARI

Annotatsiya

Fransuz falsafiy-kratologik va siyosiy-huquqiy tajribalarini tahlil qilar ekanmiz hokimiyatning bo‘linish prinsipi mazkur davlat tarixida muhim ahamiyat kasb etganining guvohi bo‘lamiz. Fransuz revolyutsiyasi hamda fransuz ma‘rifatparvarlari, faylasuflari va gumanistlarining g‘oyalari ushbu jarayonga bevosita va bilvosita ta‘sir qilgan. Mazkur maqolada davlat hokimiyati bo‘linishi prinsipi haqidagi fransuz faylasuflarining falsafiy-kratologik qarashlari tadqiq qilinadi.

Kalit so‘zlar: Fransuz revolyutsiyasi, absolyutizm, senat, konsul, erkin davlat g‘oyasi.

МНЕНИЯ ФРАНЦУЗСКИХ ФИЛОСОФОВ О ПРИНЦИПЕ РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТЕЙ

Аннотация

Анализируя французский философско-кратологический и политико-правовой опыт, мы можем засвидетельствовать, что принцип разделения властей стал важным в истории этой страны. Французская революция и идеи французских интеллектуалов, философов и гуманистов прямо и косвенно повлияли на этот процесс. В данной статье рассматриваются философско-кратологические взгляды французских философов на принцип разделения государственной власти.

Ключевые слова: Французская революция, абсолютизм, сенат, konsul, идея свободного государства.

OPINIONS OF FRENCH PHILOSOPHERS ON THE PRINCIPLE OF SEPARATION OF POWERS

Annotation

Analyzing the French philosophical-cratological and political-legal experiences, we can witness that the principle of separation of powers has become important in the history of this country. The French Revolution and the ideas of French intellectuals, philosophers and humanists directly and indirectly influenced this process. This article examines the philosophical and cratological views of French philosophers about the principle of separation of state power.

Key words: French revolution, absolutism, senate, konsul, idea of a free state.

Kirish. Ma‘rifatparvarlik davrigacha suveren (knyaz, monarx) davlat ishlarini yakka o‘zi olib borgan. Bu esa ko‘pincha despotik boshqarishni yuzaga keltirgan. XVII asrda mehnat taqsimotining obyektiv zaruratga aylanishi, differentsiatsiya davlat ishlarida ham shunday bo‘linishni taqozo eta boshladi. J.Lokk va Sh.Monteskyoning davlat hokimiyatining bo‘linishi borasidagi falsafiy-kratologik doktrinasi ana shu ijtimoiy obyektiv zarurat ifodasi edi.

Monteskyoning hokimiyatning bo‘linish haqida falsafiy-kratologik nazariyasi ma‘rifatparvarlarda turlicha fikrlarni uyg‘otgan. Masalan, F.M.A.Volter absolyutizm tarafdori sifatida Monteskyo qarashlarini rad etgan. Uning fikricha, hokimiyatning ulug‘vorligi va davlatning zaiflashiga sabab bo‘ladi, bu esa jamiyatda boshboshdoqlikni, xaosni, fuqarolar urushini keltirib chiqaradi. Xalq ommasi isyon ko‘tarishga moyil, hokimiyatning bo‘linishi esa uning axloqini buzilishiga olib kelishi mumkin [1].

Fransuz ma‘rifatparlari ichida falsafiy-kratologik qarashlari bilan Sh.Monteskyo alohida o‘rin tutadi. Uning “erkin davlat” mohiyatan esa ijtimoiy davlat haqidagi falsafiy-kratologik va ijtimoiy-siyosiy qarashlari “Sulla va Evkrat”, “Rimliklarning ulug‘vorligi va tushkunligi sabablari to‘g‘risida mulohazalar”, Insonning vazifalari haqida umumiy mulohazalar”, “G‘oyalar tizimi haqida mulohazalar”, “Qonunlar ruhi haqida” kabi asarlarida o‘z ifodasini topadi. Faylasuf ilgari surgan “erkin davlat” g‘oyasi biz bugun ishlatayotgan ijtimoiy davlatga yaqin turadi, shuning uchun ushbu faylasuf qarashlari va asarlari haqida kengroq to‘xtalish zarur.

Monteskyo vakillik demokratiyasi va hokimiyatning bo‘linishi g‘oyasini ilgari surib, g‘arb liberalizmiga asos solgan falasuf hisoblanadi. U davlatning kelib chiqishi va boshqarishini ma‘lum bir tarixiy shart-sharoitlar bilan bog‘laydi. Tabiiatda, borliqda barcha narsalar o‘z qonunlariga, tartiblariga ega. Kishilar tomonidan yaratilgan davlat va uni boshqarish esa ana shu tartiblar, qonunlarning eng yuksagidir. Jamiyat tarixida uchraydigan respublika, monarxiya va despotiya boshqarish shakllari mavjud. Bu davlat shakllarining ichki xususiyatlari, immanent belgilari ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning mahsuli bo‘lib, ularga kishilarning o‘zlari o‘zgartirish kiritadilar yoki o‘z mayl, istak va manfaatlariga muvofiq keladigan boshqarish mexanizmlarini yaratadilar. Demak, davlat va hokimiyat ma‘lum bir ijtimoiy-tarixiy jarayonlar mahsulidir, ularni xudo yaratgan emas,

hokimiyatni ham monarxga, hukmdorga, absolyutga xudo bergan emas.

Adabiyotlar tahlili. Mishel Montening uch jildli “Tajribalar” asari, muallifning ta‘kidlashicha, zamondoshlari, ayniqsa “e‘tiborli dvoryanin” uchun “kundalik, siyosiy, harbiy ishlarda qo‘llanma” sifatida yozilgan [3]. Asarda yunon rim madaniyati va ma‘naviy merosining yadrosi bo‘lgan antropotsentrizmga tayaniladi. Fransuz ma‘rifatparvarlarining gumanistik qarashlarida asosiy leytmotiv bo‘lgan mazkur g‘oya Yevropa falsafasiga, siyosiy qarashlariga, davlat va jamiyatni boshqarish prinsiplarining shakllanishiga ta‘sir etadi. Gumanizm konstitutsionalizm va demokratizmga asos qilib olinadi. Shuning uchun Monten falsafasi haqida gapirganda uning davlatchilikka bevosita taalluqli yoki taalluqli emasligidan emas, balki inson va jamiyat o‘rtasidagi aloqalarga oid fikrlari mohiyatidan kelib chiqish zarur. Faylasuf fikriga ko‘ra, inson “mudom va azaldan ikkilanuvchan mavjudot. U haqda barqaror va yakdil biror fikr aytish oson emas” [3]. Agar ushbu fundamental ahamiyatga ega fikrni insonning ijtimoiy-siyosiy va davlatchilikka oid izlanishlariga tatbiq etsak, haqiqatan ham, biror davrda, davlatda barqaror kratologik paradigma bo‘lmaganini ko‘ramiz. Ijtimoiy-siyosiy tuzum bilan birga davlatchilik ham tinmay o‘zgarishda, davlat boshqaruvi mudom yangilanib, hatto bemaqsad o‘zgartirilib turganini ko‘ramiz. Insondagi tuzuvchi va buzg‘unchi kuchlar uni va jamiyatni fluktatsion o‘zgarishlarga undab kelgan. Beoromlik insonga va jamiyatga xos immanent xislat bo‘lib qolgan. Chunki, M.Monten yozganidek, inson va jamiyat o‘rtasidagi aloqalar alohida boshqaruv, ya‘ni davlat boshqaruvi, mexanizmlarini va, ularning ikkalasidan ham ayri-ayri turuvchi kratologik vositalarni taqozo etadi. Monten konstitutsionalizm haqida hech nima demaydi, biroq uning qonunlar ta‘sir kuchi va vazifalari haqidagi qarashlari e‘tiborlidir.

Natijalar va muhokama. Blez Paskal falsafasida ham davlat va jamiyatning inson oldidagi burchlari, ularning dialektik aloqalari haqida turli fikrlar uchraydi. Biroq faylasufning aniq bir falsafiy-kratologik yoki ijtimoiy-siyosiy konsepsiyasi yo‘q, uchramaydi. Ha, ba‘zan u jamiyat yoki davlat shakllantirgan ijtimoiy muhit shaxs ahvoriga, tasavvurlari va kechinmalariga ta‘sir etishini qayd etadi. “Inson o‘zining ayanchli ahvolini anglashi bilan ulug‘vordir, deb yozadi u. Zero, muhtojlik o‘zining mushkul ahvolini anglash

demakdir. Bunday anglash ulug'vorlik belgisidir" [6]. Demak, inson o'z ahvolini anglashi mumkin. og'ir turmushning boisini izlash orqali u turmushini yaxshilash choralarini topishi mumkin. Fikrlar insonni yuksaltiradi, uning o'z kelajagi haqida o'ylashga undaydi. "Bizning bor yo'q fazilatlarimiz fikrlarimizda mujassamdir. Shu bois biz fazo va vaqt bilan emas, balki fikrlarimiz bilan yuksalmog'imiz lozim. Zotan, biz hech qachon fazo va vaqtni to'ldirolmaymiz. Jo'yali fikrlash axloqiylik ibtidosidir" [6]. Ko'rinib turibdiki, Paskal yon atrofini anglash va o'zgartirishni insonga, uning aql-u idrokiga yuklaydi. Insonning fikrlash qobiliyatiga ishonish B.Paskalni gumanist qiladi.

Volter Platonning falsafiy-kratologik qarashlariga ergashgan. U Platon kabi davlatni, hokimiyatni faylasuf hukmdor boshqarishi zarur, deb biladi. "Monarx qonun chiqaruvchi, yaratuvchi va jangchi" faylasuf nazarda tutgan ideal hukmdor [1]. Faylasuf yo hukmdor bo'lishi kerak, yoki hukmdor faylasufga quloq tutishi, uning davlat boshqaruvi va hokimiyatni mustahkamlashga oid qarashlariga ergashishi lozim. Ma'rifatli shoh yoki monarx boshqa faylasuflarda ham uchraydi. Monteskyo ham, Volter ham davlatni, hokimiyatni boshqarishda qonunning o'rniga katta ahamiyat berishgan, shu nuqtai nazardan ularning falsafiy-kratologik qarashlari yaqin va umumiy siyosiy-huquqiy mohiyatga egadir.

Monteskyo va Volterning falsafiy-kratologik va siyosiy-huquqiy qarashlari D.Didro ijodida davom ettirildi. Uning "Ensiklopediyasi"dagi ko'pgina fikrlar Monteskyo falsafasiga monandir. U ham, Monteskyo kabi, xalq hokimiyatchiligini, demokratik boshqarishga moyillik bildirgan tarzda, konstitutsiyaviy monarxiyani qo'llab-quvvatlaydi. Uning falsafiy-kratologik va siyosiy-huquqiy g'oyalari nafaqat Yevropaga, shuningdek, Rossiyaga ham tarqaladi. Manbalarda keltirilishicha, Rossiya imperatori Yekaterina II uni Rossiyaga taklif etgan, u bilan har kuni davlat boshqaruvi, ijtimoiy-siyosiy muammolar haqida suhbatlar olib borgan. U imperatorga "konstitutsiyaviy monarxiya boshqaruvi (Angliya kabi), uni xalq tomonidan saylangan kishilar boshqarishi, krepostnoylikni bekor qilish, yerga egalik qilishning feodal xo'jaligidan voz kechib, fermerlikni tashkil etish, fuqarolar huquqini tenglashtirish, iqtisodiyotni erkin bozor asosida tashkil etish, ta'limda chuqur islohotlar o'tkazish, tabiiy ilmiy fanlarni yuqori darajaga olib chiqish kabi takliflarni bergan" [5]. Bu masalalar u yoki bu tarzda faylasufning asarlarida o'z ifodasini topgan. Uning fikricha, "jamiyatda insonlar faoliyatini bo'g'ib qo'ymaslik, demokratiya, tenglik jamiyatini qurish lozim. Xalqni cheksiz soliqlar solib qiynashga yo'l qo'ymaslik, barcha kishilar qonun oldida barbar bo'lishlari kerak" [5].

Didro, barcha fransuz ma'rifatparvarlari kabi, "ijtimoiy shartnoma" tarafdori edi. Demak, uning falsafiy-kratologik ta'limoti davlatning ma'lum bir ijtimoiy-tarixiy jarayonlarda yuzaga kelganini tan oladi. Uning ateistik qarashlari ushbu yondashuvga hamohangdir. Didro konstitutsionalizm to'g'risida aniq bir fikrni aytmasa ham, uning adolat, tenglik va qonun ustuvorligi, demokratik boshqarish,

ma'rifatli hukmdor haqidagi qarashlarida mavzumizga oid jihatlar mavjud. Didroning "demokratik monarxiya" hokimiyat shakli haqidagi fikrlari ratsional utilitar xususiyatga ega bo'lib, davlat boshqarishida kimdir (monarx, hukmdor, shoh) mas'ul bo'lishini anglatadi. Ushbu mas'ullikni qonunlar va tartiblar bilan chegaralash, belgilab berish, natijada absolyutizm yoki deespotizmga imkon qolmaydi. Konstitutsion monarxiya hukmdorning o'z zimmasiga olgan vazifasi oldida mas'ulligini oshiradi. Har holda, fransuz ma'rifatparvarlari shunday falsafiy-kratologik va siyosiy-huquqiy qarash tarafdorlari edilar.

Fransuz ma'rifatparlari ichida K. A.Gelvesiy va P.A.Golbaxning alohida o'rmi bor. Ular tafakkur tarixida materialistik qarashlari bilan hanuzgacha bahs, munozaralar uyg'otib kelayotgan faylasuflardir. Ular "tabiiy holat"ni rad etib, inson aql-u idroki bilan jamiyatdagi munosabatlarni, boshqarish usullarini, hokimiyatga oid voqeliklarni yaratgan, degan falsafiy fundamental qarashni ilgari surganlar. Faylasuflar nazariya hokimiyatning haddan tashqari ko'pligi tiraniyaga, erkinlikning behad ko'pligi esa tartibsizlikka, davlat boshqaruvida esa hokimiyatni suiiste'mol qilishga olib keladi. Shu tarzda, hokimiyatning bir qo'lda yig'ilib qolishi xavfli, bo'lingan hokimiyat esa zaifdir. Gelvesiy zamondoshi Monteskyoning hokimiyatni bo'linishi prinsipiga qarshi chiqadi. Bunday bo'linish hokimiyatning zaiflashuviga olib keladi, zaif davlat esa xalq ommasini boshqarolmaydi. Hokimiyat kuchli bo'lishi, o'z qo'lida boshqarishning barcha samarali vositalari va usullarini ushlab turishi zarur. U Monteskyoning behuda ingliz modeliga ergashgani ko'rsatadi. Shunday bo'lsa-da, Didro, Gelvesiy va Golbax, xuddi Monteskyo kabi, konstitutsiyaviy parlamentli monarxiya tarafdorlari sifatida fikr yuritganlar [4].

Xulosa. Monteskyoning hokimiyatni bo'linishiga oid falsafiy-kratologik nazariyasini keskin va beshafqat tanqid qilgan J.J.Russo bo'ldi. Uning "ijtimoiy shartnoma" nazariyasi radikal demokratizm va respublikachilik ruhi bilan sug'orilgan. U o'zidan oldingi J.Lokk va T.Gobbsning falsafiy-kratologik qarashlariga tayanib, ularni sintezlashtirib, "xalq suvereniteti" yoki "xalq absolyutizmi" kabi tushunchalarni iste'molga kiritdi. U xalq demokratiyasini davlat hokimiyatini boshqarishdagi ideal usul deb bildi. Boshqarishni xalq irodasi va suvereniteti bilan bog'lab, davlat suvereniteti xalq irodasini ifoda etadi. Bu huquq boshqalarga berilmaydi, aks holda hokimiyatni boshqarishda jamiyat hayotiga zid hollar yuzaga keladi va bu ijtimoiy shartnomani buzadi, deb talqin qildi. J.J.Russo Monteskyoni hokimiyat bo'linishi orqali eski feodal boshqarish usullarini asrab qolishga, shu tariqa davlat ichidagi aloqalarni yo'q qilishga, jamiyatda va boshqarishda anarxiyani keltirib chiqarishga intilishda aybladi. Ammo tarix Monteskyoning haqligini, u tufayli Yevropada, umuman dunyoda, liberal qarashlar tarqalganini isbotladi. XIX asr Fransiyada liberal demokratik g'oyalari, konstitutsional demokratizm prinsipi qaror topdi, XX asrda esa ushbu prinsip inson huquq va erkinliklari bilan uyg'unlashib, yangi siyosiy-ijtimoiy voqelikni, falsafiy-kratologik paradigmani shakllantirdi.

ADABIYOTLAR

1. Вольтер Ф.М.А. Собрание сочинения. – Москва: Сигма Пресс, Том 2. 1998.
2. Кузнецов В.Н. Вольтер и философия французского просвещения XV111 века. — Москва: Изд. Моск. ун-та, 1965.
3. Ментень М.Э.де. Опытты. Избранные главы. — Москва: Изд. "Правда", 1991.
4. Милованов К.Ю. Философский проект "свободного государства" Монтескье и его критика современниками // "Проблемы современного образования", 2016, № 5.
5. Тўхлиев О. Европа фалсафаси. — Тошкент: Тафаккур, 2016.
6. Ҳақиқат манзаралари. 99 мумтоз файласуф. — Тошкент: Янги аср алоди, 2007.